

סוגיה ה: האם מותר להשתמש בנרות חנוכה?

רקע

הגמ' עוסקת בשאלת השימוש בנר חנוכה בשתי סוגיות, והתשובה של הגמ' לשאלת השימוש בנר חנוכה שונה מסוגיה לסוגיה. נחלקו הראשונים בהסבר היחס בין שתי הסוגיות.

הראשונים מעלים שאלה נוספת שאינה נידונה בגמ', האם מותר להשתמש בשמן שנותר מנר חנוכה לאחר סיום המצוה? גם בשאלה זו נחלקו הראשונים.

מקורות

א. גמ' כב. "אמר רב יהודה אמר רב אסי אסור להרצות מעות... אבהון דכולהו דם" גמ' כא.-כא: "אמר רב הונא פתילות ושמנים... לגירסא דינקותא"

ב. רי"ף ט. באלפס, "א"ר זירא... או להשתמש לאורה הרשות בידו"

ט: באלפס, "אמר רב יהודה אמר רב אסור להרצות מעות כנגד נר חנוכה"

בעל המאור ט. באלפס

ר"ן ד"ה הלכות

רא"ש סי' ו

[רשב"א ד"ה אמר ר' ירמיה]

ג. ר"ן ט. באלפס ד"ה אי

רא"ש סי' ט, וסי' ג

מרדכי סי' רסה-רסו

ד. רמב"ם הל' חנוכה פ"ד ה"ו

ה. שו"ע סי' תרעג ומשנה ברורה [במיוחד: ס"ק י-יא, טו, כה-כז]

סי' תרעז סע' ד ומשנה ברורה [במיוחד: סקי"ח]

חידושי הרשב"א מסכת שבת דף כא עמוד ב

אמר ר' ירמיה מאי טעמא דרב קסבר כבתה אין זקוק לה ואסור להשתמש לאורה. וטעמא דמילתא משום דעל ידי נס שנעשה במנורה תקנו והלכך עשאוה כמנורה שאסור להשתמש לאורה, ואי נמי כיון דלמצוה מדליקה אי משתמש בה איכא בזוי מצוה, וא"ת אם כן רב הונא ורב חסדא היכי שרו וכי לית להו בזוי מצוה אסור והא אבא דכולהו דם (לקמן כ"ב א'), ועוד ליקשו עלייהו מהא דתניא לקמן מעשר שני אין שוקלין כנגדו דינרי זהב וכמו שהקשו ממנה לקמן למאן דאמר מדליקין בקינסא דלא חייש לבזוי מצוה, י"ל דסבירא להו לרב הונא ולרב חסדא דכל שאינו משתמש בגופו כשוקל כנגדו או שמדליק ממנו בקינסא לאו בזוי מצוה הוא ואע"ג דמשתמש לאורה דהא לא משתמש בגופיה ממש, ולא כל התשמישין שוין ולא כל הבזויין שוין וכדמוכח שמעתין דלקמן. והלכתא כמאן דאמר אסור להשתמש לאורה דהא כי אתא רבין נמי אמרה משמיה דרבי יוחנן וקבלה מיניה אביי ואמר אי זכאי קיבלתיה מעיקרא, ורבא נמי דהוא בתרא הכי סבירא ליה כדמוכח

בסמוך דאמר וצריך נר אחרת להשתמש לאורה, והר"ז הלוי ז"ל כתב דההיא אפילו מאן דאמר מותר להשתמש לאורה מודה בה דאי ליכא נר אחרת הרוואה אומר לצרכו הוא דאדלקה, ואינו מחזור בעיני כלל דהא ודאי מאן דאמר מותר להשתמש לאורה כל תשמיש קאמר ואמאי ניהוש לנכנסין ויוצאין דאמרי לצרכו הוא דאדלקה, ועוד נראה לי דעל כרחין רבא אסור להשתמש לאורה אית ליה דאמרינן לקמן (כ"ג ב') אמר רבא פשיטא לי נר ביתו ונר חנוכה נר ביתו עדיף משום שלום ביתו, ואם איתא דמותר להשתמש לאורה עושה נר אחד ועולה לו לכאן ולכאן, ומניחה על שולחנו ודיו הוה ליה למימר כדרך שאמרו בשעת הסכנה מניחו על שלחנו ודיו, ומינה נמי משמע דאסור להשתמש לאורה כל תשמיש ואפילו תשמיש דמצוה כגון סעודת שבת וקריאת התורה, ורב אסי נמי הוסיף בה לקמן אפילו תשמיש כל דהו שאינו נראה כנהנה דאמר אסור להרצות מעות כנגד נר חנוכה כלומר אפילו מרחוק כנגדה שאינו נראה כנהנה ממנה, והיינו דמתמה עליה שמואל וכי נר קדושה יש בו, וכן פסק הרב אלפסי ז"ל כדברי כולם להחמיר, ואע"ג דאיפליגו רב ושמואל במדליקין מנר לנר ואוקימנא פלוגתייהו באכחושי מצוה ובדקא מדליק משרגא לשרגא וקיימא לן כשמואל דשרי, אבל בקינסא לכולי עלמא אסור משום בזוי מצוה, דאלמא היכא דאיכא משום בזוי מצוה בלחוד הוא דאסור הא היכא דליכא משום בזוי מצוה שרי, והכא בתשמיש דמצוה לאו בזוי מצוה איכא, י"ל דכל שמשתמש בו לא מיפרסמא מילתא דהרוואה אומר לצרכו הוא דאדלקה, והלכך אפילו ליכא משום בזוי מצוה כל היכא דלא מיפרסמא מילתא אסור, והיכא נמי דאיכא משום בזוי מצוה כהרצאת מעות מרחוק כנגדה אסור אע"ג דליכא משום פרסומי ניסא, אי נמי י"ל דכל שאדם משתמש ממצוה זו לאחרת בזוי מצוה היא זו דמיחזי כמאן דלא חביבא ליה הך מצוה ועביד מצוה זו תשמיש למצוה אחרת, ולהדליק מנר לנר דוקא הוא דשרי שמואל משום דחדא מצוה היא.

הסבר הסוגיה

א"ר זירא אמר רב פתילות ושמנים שאמרו חכמים אין מדליקין בהן בשבת מדליקין בהן בחנוכה בין בחול בין בשבת... קסבר כבתה אין זקוק לה ואסור להשתמש לאורה.
[גמ' שבת כא:]
אמר רב יהודה אמר רב אסי אסור להרצות מעות כנגד נר חנוכה [גמ' שבת כב.]

הגמ' [כא:] מביאה מחלוקת האם מותר להדליק נר חנוכה בפתילות ושמנים שאסרו חכמים להשתמש בהם לנר שבת. מסבירה הגמ', שרב הונא ורב חסדא סוברים שמותר להשתמש לאור הנר, ולכן הם אוסרים להדליק בפתילות ושמנים הללו, שמא יטה. ר' זירא בשם רב סובר שאסור להשתמש לאור הנר, ולכן הוא מתיר להשתמש בפתילות ושמנים הללו בשבת.

מוכח מגמ' זו, שהאיסור להשתמש לאורה כולל אפילו תשמיש של מצוה, שאם תשמיש מצוה מותר, כיצד מתירים להשתמש בשמנים ופתילות גרוועים, הרי יש חשש שמא יטה?

נחלקו הראשונים בהסבר האיסור להשתמש לאור הנר:

בעל המאור [ט. באלפס], ר"ן [שם ד"ה]: "כיון שעל ידי נס שנעשה במנורה תקנוה עשאוה כמנורה שאין משתמשין בה כלל".

רמב"ן [במלחמות שם]: "משום דהרואה אומר לצורכו הוא דאדלקה". חכמים אסרו להשתמש לאור הנר, כדי שיהיה ניכר שהנר הודלק לצורך מצוה.

הגמ' [כב.] מביאה סוגיה נוספת, האוסרת להשתמש לאור נר חנוכה: "אמר רב יהודה אמר רב אסי אסור להרצות מעות כנגד נר חנוכה". שמואל מקשה על דינו של רב אסי: "וכי נר קדושה יש בו". עונה רב יוסף: שאסור להרצות מעות כנגד נר חנוכה, "כדי שלא יהו מצות בזויות עליו".

שתי הסוגיות הללו סותרות זו את זו. מהסוגיה הראשונה משמע שכל תשמיש אסור, ומהסוגיה השנייה משמע, שרק תשמישי חולין, שיש בהם ביזוי מצוה, אסורים לאור נר חנוכה.

נחלקו הראשונים בהסבר היחס בין שתי הסוגיות:

בעל המאור סובר, ששתי הסוגיות חולקות זו על זו. לדעתו, לאמוראים שלוש דעות בדין זה:

1. ר' זירא בשם רב: חכמים תיקנו נר חנוכה דומיא דמנורה, וכל תשמיש אסור לאורה.
2. רב יהודה בשם רב אסי: משום ביזוי מצוה, אסור להשתמש לאור הנר תשמישי חולין בלבד.
3. שמואל: מותר להשתמש לאור הנר אפילו תשמישי חולין, ואין בכך ביזוי מצוה. ביזוי מצוה הוא רק שימוש בגוף הנר לצורכי חולין. לכן סובר שמואל, שאין להדליק קיסם מנר חנוכה.

בעל המאור פוסק כרב יהודה בשם רב אסי, שרק תשמישי חולין אסורים לאור נר חנוכה. הרי"ף מצטט את שתי הסוגיות, מוכח שלדעתו אין מחלוקת בין שתי הסוגיות. מסבירים הראשונים [רמב"ן במלחמות ט. באלפס, רשב"א ד"ה אמר ר' ירמיה, ר"ן ט. באלפס ד"ה הלכות] ששתי הסוגיות משלימות זו את זו. מהסוגיה הראשונה לומדים שאסור להשתמש שימוש קבע לאור נר חנוכה, והסוגיה השנייה מוסיפה שאפילו תשמיש קל, כהרצאת מעות, שאין בו חשש שהרואה יאמר שהנר הודלק לצורכו, אסור משום ביזוי מצוה [הסבר זה ברור לשיטת הרמב"ן, המבאר שהאסור להשתמש בנר חנוכה הוא מפני הרואה שאומר לצורכו הדליקה, אבל לשיטת הר"ן, שהאיסור הוא דומיא דמנורה, קשה מדוע צריך את טעם ביזוי מצוה לאסור תשמיש קל, האם מותר להשתמש תשמיש קל לאור המנורה? ועיין שפת אמת כא: ד"ה בגמ' אסור להשתמש לאורה. וצ"ע].

המסקנה המתבקשת משיטת הרי"ף, שמותר להשתמש תשמיש קל של מצוה לאור הנרות. בתשמיש קל אין בעיית הרואה האומר שלצורכו הדליקה, ובתשמיש של מצוה אין ביזוי מצוה. הרשב"א [בהסבר אחד] מחלק חילוק זה. לדעתו תשמיש חול אסור אפילו עומד רחוק מהנר, ותשמיש מצוה אסור רק כשעומד סמוך לנר, ונראה כאילו הדליק הנר לצורכו. הרמב"ן והר"ן אינם מקבלים חילוק זה, ולדעתם אפילו בתשמיש של מצוה יש ביזוי מצוה. ניצול מצוה לצורך מצוה אחרת, מהוה ביזוי מצוה, אבל כל נרות חנוכה הן אותה מצוה, והדליקה מנר לנר מותרת.

האיסור להשתמש לאור נר חנוכה עולה בסוגיה נוספת, סוגיית שְׁמֵשׁ [כא:]. על הברייתא האומרת: "נר חנוכה מצוה להניחה על פתח ביתו מבחוץ... ובשעת הסכנה מניחה על שלחנו ודיו", אומר רבא: "צריך נר אחרת להשתמש לאורה". ניתן לפרש שרבא מתייחס לכל הברייתא. המדליק נר, בין כשמדליק על פתח ביתו מבחוץ, בין כשמדליק בחלון ובין כשמדליק על שולחנו, צריך נר אחרת להשתמש לאורה. ניתן לפרש שרבא מתייחס לסיפא של הברייתא בלבד. המדליק על פתח ביתו מבחוץ ועל החלון הסמוך לרשות הרבים, אינו צריך נר אחרת, אבל המדליק על שולחנו, כיוון שהוא עושה כל צרכיו על השולחן, צריך נר אחרת להשתמש לאורה.

נחלקו הראשונים בהסבר דינו של רבא:

רש"י [ד"ה נר אחרת]: "צריך נר אחרת - לעשות היכר לדבר".

ריטב"א [ד"ה אמר רבא]: "כדי שלא ישתמש לאור נר חנוכה כלל ואפילו לשוח".

לדעת הריטב"א השמש מיועד כדי שלא ישתמשו לאור הנר, ולכן חייבים לשים אותו רק כשבני הבית נמצאים במקום הנרות. לדעת רש"י השמש מיועד כדי שיהיה היכר שהנרות מיועדים למצוה, ולכן חייבים להניח אותו אפילו כשאף אחד מבני הבית אינו נמצא במקום הנרות.

לפי הסבר הריטב"א, מוכח מדינו של רבא שכל תשיש אסור לאור נר חנוכה. לפי הסבר רש"י, אין ראייה, הצורך בשמש הוא כהיכר שהנר הודלק לצורך מצוה [ולכן בעל המאור מפרש כך את רבא].

הראשונים דנים בשאלה נוספת לגבי שימוש בנר לצורכי חולין - האם מותר להשתמש בשמן שנותר לאחר ההדלקה. שאלה זו אינה קשורה לשימוש בנר בשעת ההדלקה. ניתן לומר ששימוש בשעת הדלקה חמור יותר, כיוון שהוא משתמש בדבר מצוה לצורכי חולין, ואילו לאחר ההדלקה, השמן אינו דבר מצוה. ניתן לומר שהשימוש לאחר הדלקה חמור יותר, כיוון שהוא לוקח חפץ שהיה של מצוה, ומוציאו לחולין, ואילו בשעת ההדלקה, השמן אינו יוצא לחולין, אלא משמש למצוה, ושימוש לחולין הוא רק כבדרך אגב.

הראשונים נחלקו בשאלה זו. הרי"ף [ט. באלפס] פוסק: "רצה לכבותה [לאחר שכלתה רגל מן השוק] או להשתמש לאורה הרשות בידו". מפורש שלאחר סיום המצוה, מותר להשתמש בנר לכל מטרה. הר"ן מביא גאונים החולקים על הרי"ף, וסוברים שאסור להשתמש במותר השמן לצורכי חולין, אלא צריך להדליק בו את הנר של היום הבא, ובמוצאי היום השמיני עושה מדורה ושורפו.

מסביר הר"ן [ט. באלפס ד"ה א], שהרי"ף והגאונים נחלקו בדין הוקצה למצותו. הרי"ף סובר שנר חנוכה דומה לנוי סוכה, ושניהם הוקצו למצותם רק בשעת המצוה, לאחר סיום המצוה מותר להנות מהם. הגאונים סוברים שנוי סוכה אינו כלה, ולכן הוקצה לשעת המצוה בלבד. נר חנוכה עשוי להתבער לגמרי, ולכן הוקצה לגמרי, אפילו לאחר סיום המצוה [לפי סברא זו, אם המדליק התנה לפני ההדלקה שהוא מקצה רק את השמן שידלק בחצי השעה של זמן המצוה, אף הגאונים מודים].

הרא"ש והטור סותרים עצמם. מצד אחד [רא"ש סי' ג, טור סי' תרעב] הם פוסקים כרי"ף, שמותר להשתמש בנר לאחר שכלתה רגל מן השוק. מאידך [רא"ש סי' ט, טור סי' תרעז] הם פוסקים כשיטת הגאונים, שחייבים לבער את השמן שנשאר לאחר חנוכה.

מסביר הבית יוסף [סי' תרעז ד"ה הנתר מן השמן] שהם פוסקים כרי"ף במקרה שנתן שמן יותר משיעור ההדלקה. אם נתן שמן בשיעור המצוה, השמן הוקצה למצותו, ואסור להשתמש בו [המרדכי (סי' רסח) מביא סברא זו בשם מהר"ם].

את הסבר הבית יוסף ניתן לבאר באחת משתי דרכים:

א. אומדנא בדעת המדליק. אם הוא שם שמן בשיעור המצוה, דעתו היתה שכל השמן ישמש למצוה, ולכן השמן הוקצה למצותו. אם הוא שם שיעור גדול יותר, דעתו היתה שרק השמן הדולק חצי שעה מוקצה למצותו, ולכן מותר לו להשתמש בשמן שנותר.

ב. גדר נר חנוכה לאחר שכלתה רגל מן השוק. ניתן להבין שאחר שכלתה רגל מן השוק, אין קיום מצוה בנר. ניתן להבין שלאחר שכלתה רגל מן השוק אין חיוב מצות נר חנוכה, אבל יש קיום מצוה, שהרי לפעמים אנשים הולכים ברחוב גם לאחר שכלתה רגל מן השוק. הרא"ש מבין כאפשרות הראשונה, ולכן רק השמן שאמור להדליק בחצי שעה של קיום המצוה, הוקצה למצותו, שאר השמן לא הוקצה למצותו. הריטב"א, החולק על הרא"ש, סובר שיש קיום מצות נר חנוכה אף לאחר שכלתה רגל מן השוק, ולכן לדעתו חייבים לבער את כל מותר השמן.

"כבתה אין זקוק לה"

דין נוסף הנידון בסוגיה זו, ולא עסקנו בו כלל, הוא דין "כבתה אין זקוק לה". מצות נר חנוכה בהדלקה, ולכן כשאדם הדליק נר היכול לדלוק עד שתכלה רגל מן השוק, הוא קיים את מעשה המצוה, ואינו צריך להדליק נר שכבה.

נשאלת השאלה מה דין נר שכבה לפני שקיעת החמה. התשובה לשאלה זו תלויה בהבנות השונות לדין נר שהודלק לפני שקיעת החמה. אם אנו מבינים, שיש קיום מצוה לפני שקיעת החמה, כבתה אין זקוק לה, אם אנו מבינים שאין קיום מצוה לפני שקיעת החמה, ורק ניתן לעשות את מעשה ההדלקה לפני השקיעה, חייבים לחזור ולהדליק נר שכבה לפני השקיעה.

תרומת הדשן מחדש, שבערב שבת אין צריך לחזור ולהדליק נר שכבה לפני השקיעה. לדעתו, כיוון שאי אפשר בערב שבת להדליק בשקיעה, תיקנו חכמים שיש קיום מצוה אף לפני השקיעה. ה"טז [סי' תרעג סק"ט] חולק על דינו של תרומת הדשן, ולדעתו אם כבה הנר בשעה שאסור להדליק, הוא קיים את המצוה ואין זקוק לה, אבל נר שכבה בשעה שעדיין מותר להדליק, הוא לא קיים את המצוה, וצריך לחזור ולהדליק [ללא ברכה].

סיכום

שלוש שיטות בראשונים בגדרי האיסור להשתמש לאור הנר:

א. בעל המאור: מותר להשתמש לצורכי מצוה, ואסור להשתמש לצורכי חולין.

ב. רמב"ן, ר"ן: אסור להשתמש אפילו לצורכי מצוה ואפילו שימוש קל.
ג. דעה ברשב"א: צורכי חולין אסורים. צורכי מצוה, שימוש גמור - אסור, ושימוש קל מרחוק - מותר.

שלוש שיטות בראשונים בגדרי איסור השימוש בשמן שנותר לאחר ההדלקה:
א. ר"ן בדעת הרי"ף: מותר להשתמש, שהשמן לא הוקצה למצוה לאחר סיומה.
ב. ר"ן בדעת הגאונים: אסור להשתמש, כיוון שהשמן הוקצה למצוה.
ג. רא"ש: כששם שמן בשיעור הדלקה - הוקצה למצותו, ואסור להשתמש בו.
כששם שמן יותר משיעור הדלקה - המותר לא הוקצה למצוה, ומותר להשתמש בו.

שתי שיטות בראשונים בהסבר החיוב להניח שמש:

א. היכר שהנר הודלק לצורך מצוה.
ב. כדי שלא יבוא להשתמש באור הנר.

הלכה

השו"ע [סי' תרעג סע' א] פוסק כדעת הרמב"ן והר"ן, שאסור להשתמש בנר חנוכה כל תשמיש שהוא בין תשמיש חולין ובין תשמיש של מצוה, ואפילו תשמיש קל כבדיקת מעות, אסור. השו"ע מביא את שיטת בעל המאור והעיטור, שמותר להשתמש תשמיש של קדושה לאור הנר כ"ש אומרים". המשנה ברורה [סקי"א] מדגיש, שהאיסור הוא רק על תשמיש, אבל מותר לו לשבת בבית בזמן שהנר דולק.

השו"ע [סי' תרעב סע' ב] פוסק שמותר להשתמש לאור הנר לאחר שכלתה רגל מן השוק. המשנה ברורה [סק"ח] מביא את המהרש"ל, המחמיר שלא להשתמש לאור הנר, אפילו לאחר חצי שעה משעת ההדלקה, מפני הרואה שלא ידע לחלק בין תוך זמן שיעורו לאחר זמן שיעורו. השו"ע [סי' תרעב סע' ב] פוסק, שאם שם שמן הצריך לשיעור הדלקה, ונכבה לפני זמנו, אסור להשתמש בשמן. אבל אם שם כמות גדולה, מעבר לצורך המצוה, השמן לא הוקצה למצוה, ומותר להשתמש בו. המשנה ברורה [סי' תרעב סק"ז, וסי' תרעז סקי"ח] מביא שיש פוסקים הסוברים שעדיף להתנות מראש שאינו מקצה את המותר.

השו"ע [סי' תרעג סע' ב] פוסק כתרומת הדשן, שאין צריכים להדליק נר שכבה, אפילו לא אם כבה בערב שבת לפני השקיעה. הרמ"א מוסיף: "ואם רוצה להחמיר על עצמו ולחזור ולהדליקה אין לברך עליה". המשנה ברורה [סק"כז] מביא את הט"ז, החולק על השו"ע, ומחייב לחזור ולהדליק בערב שבת לפני השקיעה, והוא מביא אחרונים הפוסקים שראוי להחמיר ולהדליק נר שכבה, אפילו אחר השקיעה.